

УДК 811.161.3'373.612.3

А. Д. Цеплякова

МДУ імя А. А. Куляшова, г. Магілёў

КРЫЛАТЫЯ СЛОВЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЛОЎНІКА)

У артыкуле разглядаюцца крылатыя словы з іншамоўных крыніц, якія дастаткова шырока ўжываюцца тэкстах розных жанраў разнастайных відаў дыскурса ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, але не зафіксаваны і не апісаны належным чынам у існуючых лексікаграфічных даведніках крылатых выразаў і афарызмаў. Адзначаецца, што найбольш яскрава іншамоўныя крылатыя словы прадстаўлены ў публіцыстычных тэкстах, у літаратурна-мастацкіх творах розных жанраў, у драматургічных тэкстах. Падаюцца матэрыялы да новага слоўніка крылатых слоў у беларускай мове.

Даследаванне выканана ў межах НДР «Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культур (сінхранічны і дыяхранічны аспекты)» (ДР № 20211335) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў 2021–2025 гг.

Крылатыя словы, як вядома, з'яўляюцца эфектыўным стылістычным сродкам экспрэсіўна насычанага маўлення [2; 3; 5; 7; 8]. У беларускай літаратурнай мове функцыянуе даволі значная коль-

касць крылатых слоў [1; 4], створаны слоўнік крылатых выразаў [6]. Разам з тым многія крылатыя адзінкі, якія дастаткова шырока ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове дагэтуль застаюцца па-за межамі лексікаграфічнага апісання.

Наспела патрэба ў істотным дапаўненні існуючых слоўнікаў крылатых слоў, каб адлюстраваць іншамоўныя адзінкі, якія актыўна функцыянуюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове на працягу XX – пачатку XXI ст. Крылатыя словы павінны лексікаграфічна апісвацца паводле формы (з улікам фармальных варыянтаў), значэння, крыніц, характару ўжывання ў маўленні, што будзе адлюстравана ў асобных зонах слоўнікавага артыкула. Напрыклад:

Жыццёвая энергія ← фр. *élan vital* — выраз з трактата «Творчая эвалюцыя» («L'évolution créatrice», 1907) французскага філосафа Анры-Луі Бергсана (1859–1941). □ **Напоўненаць каго-н. жаданнем жыць, нешта рабіць, прычым рабіць бадзёра, актыўна, хутка і напорыста.** ☞ І вось ён едзе — едзе ў Чырвоную Армію, у яе гушчыню, поўную невычэрпнага запасу жыццёвай энергіі. Там ён набярэцца сіл, узновіць парваную сувязь, зноў пусціць карані. Там ён зноў стане здаровы! (М. Зарэцкі. Ворагі). Жыву бы ў якім тумане. Цяжкі одум апанаваў мяне і заслانیў перада мною свет. Нібыта хто выключыў ува мне жыццёвую энергію, усе пачуцці і жаданні, і засталася адно толькі скамянелае цела, якое рухаецца само па сабе, механічна, без удзелу маёй волі і свядомасці. (З. Прыгодзіч. Журба мая светлая).

Катэгарычны імператыў ← ням. *kategorischer Imperativ* — выраз з працы «Асновы метафізікі маралі» («Grundlegung zur Metaphysik der Sitten», 1785) нямецкага філосафа Імануіла Канта (1724–1804). □ **Патрабаванне, настойлівая і неадольная неабходнасць здзяйснення чаго-н.; увогуле аб патрабаванні часу, эпохі, а таксама ў адносінах да жыцця асобнага чалавека.** ☞ [Кастусь:] — Імператар Аляксандр Другі, вялікі князь Самагіцкі, гасудар і вялікі князь Абдорскі і Кандзійскі, наследнік Нарвежскі, Дзітмарсенскі і прочая і прочая зволілі прыняць катэгарычны імператыў графа Мураўёва, вялікага князя Самаедскага, гасудара Шыбеніцкай зямлі, Лобных месцаў і прочая — аб разгроме і рэпрэсіях. (У. Караткевіч. Кастусь Каліноўскі). Трэцяя магчымасць — пераход адразу да інтэрнацыянальнага або іншанацыянальнага ў творчасці — не дала пакуль надзвычай істотнага плёну. Такім чынам, напэўна, толькі першая са згаданых магчымасцяў можа даць нейкі катэгарычны імператыў да дзеянняў нашым наступнікам, бо толькі нацыянальна-прасякнутае наднацыянальнае

здоле паступова стварыць нацыянальную легенду, якая можа падацца прывабнай для спадчыннікаў. (С. Дзедзіч. Эпілог. Спроба ўбачыць наш шлях).

Песні без слоў ← ням. «*Lieder ohne Worte*» — назва зборніка музычных п'ес (1829–1845) нямецкага кампазітара Якаба Людзвіга Фелікса Мендэльсона (1809–1847). □ **Пра тое, што характарызуецца надзвычайнай паэтычнасцю, адухоўленасцю.** □ Даль прыцягвала да сябе сваёй недасціглаю таемнасцю, а калі вочы ўжо вельмі глыбока ўрэзаліся ў яе сінія хвалі, яна яшчэ далей адпльывала назад, хаваючыся за лесам. Яна жадала раніць душы чуткіх людзей, каторыя шукалі у ёй развязкі балючага сэрца. Даль гаварыла. Яе мова была песня без слоў, і толькі чуткае вуха магло лавіць яе перарыўнае шаптанне. (З. Бядуля. Абразкі). На звычайным балотцы, дзе асядаюць белыя, пчуплыя качкі, над раскай цвітуць лотасы. Белыя нагадваюць нашы лілеі-«гускі», з той розніцай, што лотасы не ляжаць на вадзе, а тырчаць над вадою. Чырвоныя нічога не нагадваюць, апроч далёкай, амаль невядомай, пяшчотнай песні без слоў, песні чароўнага поўдня. (Я. Брыль. Душа — не падарожніца).

Страляць з гарматы (гармат) па вераб'ях ← фр. *tirer sa poudre aux moineaux* («страляць порахам па вераб'ях») — выраз з камедыі «Школа мужоў» («*L'école des maris*», 1661) французскага камедыёграфа Мальера (Жана Баціста Паклена, 1622–1673). □ **Траціць шмат сіл, сродкаў на дробязі.** □ Вельмі здольны й прафесійны пісьменнік. Між тым уражаньне, быццам прэзаік страляе зь буйнакаліберных гармат сваіх здольнасцяў па вераб'ях. Піша пра людзей, якія мала цікавяць нас ні ў жыцці, ні ў літаратуры. У іхніх змарнаваных жыццях няма аніякага ні драматызму, ні тым больш трагізму. (К. Травень. Гульня белымі фігурамі). Мы імкнёмся бачыць тое, што звычайна ніхто не заўважае, а ў агульнавядомым знаходзіць непрыкметнае для ўсіх і цікава распавядаць аб гэтым чытачу. Наша правіла: не гнацца за таннай сенсацияй, не страляць з гарматы па вераб'ях, пазбягаць паспешлівых высноў каб не дапусціць недакладнай інфармацыі. (Звязда). *Тое, чаго даволі для нарыса, недастаткова для рамана. Нарыс, верш — перадавы падраздзел літаратуры. Раман — артылерыя. Нельга з пушкі па вераб'ях. Раман — менш аператыўны, затое — больш вясомы. Раману – шырокае поле, важныя праблемы, абагульненні. (І. Мележ. Дзённікі, запісныя кніжкі).

<Чалавек> у кароткіх пгтоніках ← іт. «*L'uomo dai calzoni corti*» — назва мастацкага фільма (1958), вядомага таксама пад назвай «*L'amore più bello*» («Самае прыгожае каханне»), італьянскага

сцэнарыста і режысёра Глаўцо Пелегрыні (1919–1991). □ **Сімвал юнацкай нявольнасці, нясталасці; хлопчык малодшага ўзросту.** 📖 — Я яшчэ ў кароткіх штоніках бегаў, а яна ўжо старой была. Так можа зірнуць, што ляснешся на месцы! І не глядзіць, а ўсё ведае: што зрабіў і што надумаў. (Ю. Нераток. Закуцце). — Калі б мы рабілі ўсё па тэхналогіі, мы і сёння хадзілі б у кароткіх штоніках, — адказаў прараб. — Вы што, учора нарадзіліся? Не ведаеце, што тэхналогія ў нас яшчэ дапагопная? (Л. Гаўрылкін. У адстаўцы). — Тры нагі і тры рукі на двух мужыкоў і ўсё астатняе пры нас. Чаго ж нам убівацца з табой, Мар'ян? — Гэта Якуб спытаў яго ўжо сур'ёзна, як дарослы. І Мар'ян здзівіўся яго спагадлівасці, далікатнасці. Зусім нядаўна гэты самы Якуб хадзіў у кароткіх штоніках, а то і зусім без штаноў, збегаць за гумно можна было і ў кашулі, што ўсё роўна ніжэй каленяў. (В. Казько. Хроніка дзет-домаўскага сада).

Шлях наверх ← англ. «Room at the Top» — назва рамана (1957) англійскага пісьменніка Джона Брэйна (1922–1986). □ **Працэс дасягнення кім-н. поспеху.** 📖 Няўжо ў табе... жывуць мае грахі?.. Яны мяне штораз імкнуць уніз — стрымаць ня можа цела іх маё, ня здольна іх душа мая спыніць, што зранена аб сколаў вастрыё. Маліцца Зеўсу стаў я дзень за днём — і шлях наверх ня поўніць так адчай. Нібы доўгачаканая вясной раскаяння майго пацёк ручай. (М. Кандратаў. Вершы і зоркі). Прафесійны скалалаз Роб Хол збірае каманду, каб здзейсніць сваю мару і трапіць на вяршыню славуі гары. Мэтанакіраваную кампанію не палюхаюць трагічныя падзеі мінулага; прадказальна, што шлях наверх героям таксама не будзе простым. (Звязда). — Усе хочуць весці праграму «Добрай раніцы...». А я кажу, што нават калі з 50 чалавек адзін стане вядучым, то гэта поспех, і прапаноўваю спрабаваць сябе ў якасці рэпарцёраў. Па-першае, так здабудзеце сабе магчымасць для добрага шляху наверх, а па-другое, там цудоўная прафесійная школа. (Звязда).

Шукаць учарашняга дня ← ням. *den gestrigen Tag suchen* — выраз з гістарычнага анекдота XVI ст. пра нямецкага курфюрста Іагана Фрыдрыха (1503–1554), які аднойчы сказаў пра згублены дзень, на што прыдворны весяльчак Клаус (памёр у 1515 г.) адказаў, што яны заўтра яго пашукаюць і абавязкова знойдуць. □ **Траціць час на дарэмныя пошукі чаго-н.** 📖 Пабачыў мяне, накіраваўся да мяне: «Што вы тут робіце, пан Свеціловіч?» Я адказаў жартам: «Шукаю ўчарашняга дня». А ён зарагатаў і пытае: «Хіба ўчарашні дзень, хай яго д'ябал, прыходзіць у сённяшні?» А я яму

кажу: «Ва ўсіх нас учарашні дзень на шыі вісіць». Ён: «Але ж не прыходзіць?» А я яму: «А дзікае паляванне? З мінулага аж у сёння прыйшло». (У. Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха). — Хлопцы кажуць, каб ехаў да іх, але — не. Ні на чым карку сядзець не буду. А табе, Віктарка, параю: не шукай учарашняга дня. Наліха гэта. (В. Супрунчук. Кошык дробнай бульбы). *А яны, самі гледачы, што заўсмехаліся вінавата-спалохана, засовалі рукамі па кішэнях, як шукаючы нечага («Ці не ўчарашняга дня?» — так хацелася крыкнуць). (В. Коўтун. Крыж міласэрнасці).

Як усе ← фр. *comme tout le monde* ('як і ўсе астатнія') — выраз з драмы «Злачынная маці, або другі Тарцюф» («L'autre Tartuffe, ou la mère souvable», 1794) французскага драматурга П'ера Агюстэна Карона дэ Бамаршэ (1732–1799). □ **Як самыя звычайныя людзі, як простыя смяротныя; самы звычайны, просты.** □ Тады пачалі ўспамінаць, што «Наўмыснік і сапраўды часта трымаў сябе не так, як усе». (К. Чорны. Трэцяе пакаленне). Жыў, як усе... Шчасця хацеў... Чаго ж мне так млосна? Чаму ж цішыні ў душы няма? (А. Дударэў. Вечар). [Кацярына:] — Арыштаваць хацелі. [Дзяцел:] — Арыштаваць? А ты? [Кацярына:] — А я? А я не далася!.. [Дзяцел (*рантам расчудлены, з захапленнем*):] — Ну, хіба ж я не казаў, што ты ў мяне не такая, як усе! Гром-баба! (І. Мележ. Дні нараджэння). Алеся — «апярэньне-сэнс», якой і павінна быць жанчына, таленавітая, разумная, з высокімі ідэаламі і памкненнямі ў жыцці, яна ўжо ня хоча быць як «усе». Стандарты навакольнага жыцця яе не задавольваюць. (К. Травень. Гульня белымі фігурамі).

Новы слоўнік крылатых слоў у беларускай мове будзе вельмі карысны школьнікам і студэнтам, настаўнікам і выкладчыкам ВНУ, рэдактарам і перакладчыкам, а таксама ўсім, каго цікавяць іншамоўныя запазычанні ў фразеалогіі беларускай мовы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Венізіктаў, С. В. Рускамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Венізіктаў, Я. Я. Іваноў // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-biało-wschodniostowiańskich*. — 2002. — Т. VIII. — С. 210–217.
2. Іванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. — Мінск : Веды, 1998. — 112 с.
3. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрээцэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // *Грани слова : сб. науч. статей к 65-летию проф. В. М. Мокиенко*. — М. : Изд-во ЭЛПИС, 2005. — С. 463–468.
4. Іваноў, Я. Я. Беларускія прыказкі з біблейных крыніц (матэрыялы да руска-беларуска-англійскага слоўніка біблейскага) / Я. Я. Іваноў // *Авраамиевские чтения : сб. науч. статей*. — Смоленск : Радоба, 2014. — С. 11–24.

5. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма / Я. Я. Іваноў. — Магілёў : Брама, 2004. — 160 с.
6. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове : з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. — XX ст. / Я. Я. Іваноў. — Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. — 164 с.
7. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. — Мінск : БелЭн, 2005. — Т. 1. — С. 729–730.
8. Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма / Я. Я. Іваноў. — Магілёў : Брама, 2003. — 203 с.